

Nyelvében szuverén a nemzet?

Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. 217 oldal

A Jogtörténeti Értekezések című sorozat már közel félszáz magas színvonalú tudományos munkát tett közzé az elmúlt ötven év során. Ezek között akadt magyar és német nyelvű, hazai és nemzetközi vonatkozású, empirikus és elméleti jellegű, illetve monografikus és sokszerzős kötet is. A sorozat legutóbbi, negyvenhatodik számú darabja Nagy Noémi, az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszék adjunktusa szerkesztésében látott napvilágot 2020-ban. Ahogy az előszó is fogalmaz, a kötet nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy interdiszciplináris keretben mutassa be a nemzetiségi-nyelvi szuverenitáshoz kapcsolódó kérdéseket. (7. old.) A téma komplexitása már a címadásban is tetten érhető: nehéz ugyanis mereven szétválasztani a nemzetiségi és nyelvi szuverenitás kérdéskörét, ugyanakkor nem is feleltethető meg egészen a kettő egymásnak; így a kötőjeles forma talán a legbölcsebb megoldás.

A nyelvnek az államéletben betöltött szerepét már a 19. században is nagy jelentőségűnek gondolták. Apponyi Albert például a véderóvita kapcsán fogalmazott így 1889-ben: „Az az elmélet, mely szerint a nyelv kérdés kizárólag Ófelségének intézkedései körébe tartozik, védelmezhető oly államban, mint aminő pl. a Lajtán túli állam, hol több nyelv létezik, de mindegyiknek csak közművelődési, csak faji jelentősége van, egyike

sincs az állami nyelv méltóságával felruházva. [...] De minálunk ez nem így van, t. képviselőház. A magyar nyelvnek nem csupán ez a faji jelentősége van. A magyar nyelv államunk nyelve, a magyar nyelv nemzeti egyéniségünk, önálló nemzeti államunk kifejezője, jelképe. A magyar nyelv feletti örökösödést kivenni a törvényhozás kezéből annyit jelent, mint az állami önállóságunk integritása felett való ellenörködést és oltalmat a törvényhozás kezéből kivenni.”¹ A nyelv tehát az állam szemszögéből nézve szuverenitás kérdése, és mint olyan, egyszersmind hatalmi kérdés is. Erre a kötet szerkesztői előszavában Nagy Noémi is rámutat: az állam a nyelvpolitikával tudja egyfelől bizonyos nyelvi csoportok hatalmi pozícióját fenntartani, másfelől közjogi önállóságát kifejezni. (7. old.) Mindez egy nyelvileg többé-kevésbé homogén nemzetállam esetében magától értetődőnek tűnhet, azonban egy soknyelvű, heterogén államalakulatban, mint amilyen a Habsburg Birodalom és azon belül a Magyar Királyság is volt, súlyos feszültségforrássá válhat. Peter Haslinger osztrák történész ezért érvelt amellett, hogy a többnyelvű társadalmak esetében a nyelvpolitika kérdése olyan újszerű történeti megközelítést igényel, amely a többnyelvűséggel kapcsolatos konfliktusokra nem mint az állami-társadalmi integrációt hátráltató tényezőkre tekint, hanem olyan komplex struktúraváltás velejárájáróira, amelyek a hosszú 19. század során dinamikusan megváltoztatták a társadalmi mobilitás keretfeltételeit.²

A kötet első tanulmányával mindjárt a kérdéskör közepébe veti magát. Andrassy

¹ Apponyi Albert gróf beszédei. 1. kötet 1872–1890. Budapest, 1896. 677–678.

² Haslinger, Peter: *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit und Prozesse der Versicherheitlichung*, In: *Mehrsprachigkeit und Multikulturalität in politischen Umbruchphasen im östlichen Europa*. Heg. von Peter Haslinger – Mo-

nika Wingender, – Kamil Galiullin – Iskander Gilyazov. Wiesbaden, 2016. 243–256.; Magyar nyelven: *Társadalmi többnyelvűség és a szekuritizáció folyamatai*. Aetas, 35. évf. (2020) 1. sz. 181–191.

György, a Pécsi Tudományegyetem filozófus- és jogászprofesszora a nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában elfogadott 1868. évi XLIV. törvénycikket elemezte. (11–40. old.) A szerző elsősorban arra a szakirodalomban előforduló ellentmondásra hívta fel a figyelmet, ami egyfelől a törvényt a maga korában haladónak tartja, másfelől a korszak kormányait a végrehajtás elmaradásával vádolja. Andrassy szerint a törvény alkotói tisztában voltak az anyanyelv jelentőségével, ezért élesen megkülönböztették a hivatalos és nem hivatalos nyelvhasználatot. Az előbbi esetben sem volt kizárólagos az állam hivatalos nyelve, de összetett módon szabályozták, hogy ki, mikor és milyen esetben fordulhat anyanyelvén a hatóságokhoz. Az utóbbi esetben viszont széles körű szabadságot biztosítottak: például a magántársulatok esetében az alapítók szabadon dönthettek arról, hogy melyik nyelve(ke)t részesítik előnyben. A szerző szerint történeti összehasonlításban valóban előremutató volt a magyar szabályozás, mivel elismerte a polgárok nyelv szabadsághoz való jogát, a végrehajtás állítólagos elmaradásának kérdése azonban felülvizsgálatra szorult.

A kötet második tanulmányát Csernikó István írta. (41–65. old.) A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nyelvészprofesszora szerint nemcsak a nemzet és az állam konstruált fogalom, hanem maga a nyelv is, ezért az irodalmi nyelv, vagyis a normatív sztenderd kidolgozása elsősorban nem is kulturális, hanem politikai kérdés. Ugyanakkor a nyelvek mégsem szabadalmazhatók fel politikai választóvonalak mentén, sőt sokszor még nyelvek és nyelvjárások között is csak dinamikusan változó, képlékeny határokról beszélhetünk. Szemben az ún. *Abstand* (különálló) nyelvekkel, mint amilyen a magyar is, az ún. *Ausbau* (beépülő) nyelvek leginkább dialektuskontinuumok formájában írhatók le. A szláv nyelvek esetében értelemszerűen egy északi és egy déli szláv dialektuskontinuumról beszélhetünk, amelyekben belül az egyes nyelvek és dialektusaik státuszai mindig is politikai, kulturá-

lis, társadalmi, gazdasági és történelmi tényezőktől függték. Csernikó mindezt a két világháború közötti csehszlovákiai, illetve a második világháború alatti kárpátaljai nyelvkérdés geopolitikai és ideológiai szempontból egyaránt terhelt példáival illusztrálja.

A harmadik tanulmányt Csernus-Lukács Szilveszter, a marburgi Herder-Institut tudományos munkatársa jegyezte. (66–98. old.) A történész szerző a nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozásának 1860 és 1868 közötti történetét tekintette át, összehasonlítva a magyarországi és erdélyi viszonyokat. Nemcsak a nemzetiségi és nyelvhasználati jogszabályok voltak ugyanis eltérők a két országrész között, hanem az egyes nemzet(iség)ek (ön)meghatározásai is. Míg Magyarországon a magyar, Horvát-Szlávonországban a horvát volt elismert politikai nemzet, addig Erdélyben a három történelmi rendi nemzet mellé (magyar, székely, szász) 1863-tól a román is beemelték. Ennek következményei tetten érhetők az államélet különböző terein és szintjein, legyen szó az országgyűlésről, a végrehajtásról, a törvényhatóságokról, a járásokról vagy éppen a községekről, illetve az egyéni jogokról. Mindezek elemzésével Csernus-Lukács arra a következtetésre jutott, hogy az októberi diploma és a 1868-as nemzetiségi törvény közötti időszak – bár hidat képez 1848–1849 és a kiegyezés kora között –, mégis sajátos nyelv- és nemzetiségpolitikai helyzetet eredményezett. A dualizmus kori nemzetiségi kérdéssről alkotott képünket is árnyalja, ha figyelembe vesszük, hogy egyes nemzetiségeknek (például a románoknak) nemcsak önmagában volt sérelmes az 1868-as törvény, hanem azért is, mert visszalépést jelentett a néhány évvel korábban már elért eredményekhez képest.

A kötet negyedik tanulmánya egy korábbi időszak nyelvpolitikai dilemmáiba nyújt bepillantást. (99–116. old.) Heil Krisztof Mihály, az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa Nógrád megye szerepét vizsgálta a reform-

kori magyar nyelvügyi diskurzusból. Ekkor még a latin volt a hivatalos nyelv Magyarországon, de a jozefinista germanizációs kísérletek hatására nyílt politikai törekvéssé vált a magyar nyelv felkarolása. Ahogy a szerző is hangsúlyozza, ezt egy hosszú és több szinten zajló folyamatként érdemes elképzelni (1790–1844). Amikor az 1825–1827. évi országgyűlés leporolta az 1790. évi diéta által tett reformjavaslatokat, a vármegyéknek is lehetőséget adtak a megvitatásukra, köztük Nógrád vármegye liberális többségű törvényhatósági bizottságának is. A reformszellemű nógrádi „operátum” rávilágít arra a fordulóra, amely a nyelvkérdésben 1831–1832-ben következett be. Ekkor lett deklarált cél a nyelvügynek önálló, tehát nem a közoktatás részeként történő kezelése, amely az egynyelvű és azonos kultúrájú polgári nemzet megteremtésére irányult. A kancelláriának is megküldött megyei tervezet számos konkrét javaslatot tartalmazott. Az oktatás demokratizálását éppúgy szorgalmazták, mint az államosítását. Heil szerint ugyan a megyei észrevételeket nem tárgyalták a későbbi reformországgyűlések, azonban fontos hivatkozási pontul szolgáltak a törvényalkotók számára.

Az ötödik tanulmány szerzője Képegy Imre, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa, aki írásában a szlovák nemzetvé válás két fontos momentumát (az 1849. évi és 1861. évi szlovák memorandumokat) elemzi. (117–129. old.) A szlovák vezetők 1848 májusában Lipótszentmiklóson egy olyan petíciót adtak ki, amely horvát és szerb mintára a szlovákokat önálló nemzetként definiálta. Területi autonómiát és a magyar állam föderalizálását követelve 1849 januárjában már memorandumban fordultak az uralkodóhoz. A szabadságharcban a császáriak mellett kardoskodó Ludovít Štúrnak és társainak azonban csalódnuk kellett: a neoabszolutizmus rendszere megtagadta a kívánt nemzetiségi-nyelvi privilégiumokat. Az újabb kísérlet tizenkét évet várattott magára: Turócszentmártonban 1861 júniusában ült össze a szlo-

vák nemzeti gyűlés, ahol Štefan Daxner vezetésével elfogadták „A szlovák nemzet memorandumát”. Ebben széles körű, a nyelvhasználatról az oktatáson át a közigazgatásig terjedő területi autonómiát követeltek a magyar országgyűléstől, illetve Štefan Moyses besztercebányai katolikus püspök közbenjárására az uralkodótól. Képegy rámutatott: az 1867-es kiegyezés ugyan hosszú időre konszolidálta a magyar szupremáciát a Felvidéken, a szlovák önrendelkezés 19. századi elképzelései a 20. század elején cseh–szlovák relációban ismét feleledtek.

Lajta L. László nevéhez fűződik a kötet hatodik tanulmánya. A Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos munkatársa a tannyelv-szabályozás és magyarnyelv-oktatás kérdéskörét vizsgálta a 19. századi közoktatásban. (130–154. old.) A szerző hangsúlyozza, hogy a tannyelv kérdést mindig is két nagy tényező befolyásolta: egyfelől a mindenkori tanulók anyanyelve, másfelől az állam hivatalos nyelve. Az utóbbi a szűkebb értelemben vett Magyarországon 1844-től a magyar volt, de a magyar nyelv ügyének felkarolása a közoktatásban már a 18. század végén elkezdődött. Ahogy a latin nyelv hegemóniája megtört, sajátos háromszögöszerű szembenállás bontakozott ki a magyar elit, a nemzetiségi vezetők és a bécsi udvar nyelvpolitikai törekvései között. A dualizmus korának magyar nyelvpolitikája nem egyszerűsíthető le erőszakos magyarosításra, hiszen az Eötvös József nevéhez köthető 1868-as népiskolai törvény az anyanyelvi oktatást írta elő az alap- és középfokú iskolákban. Csak a századforduló után, a sokat vitatott 1907. és 1908. évi iskolapolitikai törvények (Lex Apponyi) tették meg a sokat vitatott erélyes lépéseket a magyar nyelv hatékony oktatásának irányába a nemzetiségi iskolákban. Lajtai szerint ahogy a korábbi germanizációs törekvéseknél, úgy a dualizmus kori „magyarosítás” elemzésénél sem lehet csupán nacionalizmustörténeti szempontokra hagyatkozni; az állam egységének és a modern közigazgatás megteremtésének igénye legalább olyan fontos szerepet játszott.

Szuverenitás-elméletek a magyar névviselésben – Tradíciók és az állami szabályozás címet viseli a kötet hetedik tanulmánya, amelyben Megyeri-Pálffy Zoltán, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa egy „kis jogintézményt”, a névviselés szabályozását vizsgálta. (155–169. old.) A 18. század előtt az állam nem szabályozta a névviselés kérdését, de a 19. század végére a névjog már a személyi jogok sorába emelkedett. A névviselés számos szuverenitás-kérdést hordoz magában, például a hagyományos nemesi (elő)nevek kifejezték a család eredeti birtokát. A nemi szuverenitás is fontos aspektus: a régi hagyomány szerint házasságkötés után a férfi neve bekebelezte a női nevet; ezt a szokást azonban a modern korban különböző új, a női nem szuverén jellegét elismerő formák váltották fel. Megyeri-Pálffy szerint a név és a személyiség viszonyában a névhasználat nagy jelentőséggel bír, hiszen ezáltal a személyiség szuverenitása is kifejezhető. A szerző a magyar állami névviselési szabályozás sajátos vonásának tartja a névmagyarosítási hullámot, ami a 19. század közepétől a 20. század közepéig tömeges jelenségének számított. Ebben az időszakban az eredendően a személyiség szuverenitását kifejező névhasználat erőteljes állami befolyás alá került, és államilag ösztönzött, az egyes állampolgároktól elvárt lépéssé vált. A magyar névjogi szabályozás ennek ellenére pozitív történet, hiszen egyszerre tudta átmenteni a tradicionális elemeket, valamint utat nyitott a modern megoldások felé is.

A nyolcadik, utolsó előtti tanulmányt a kötet szerkesztője írta. Nagy Noémi a Lajtán inneni és túli nyelvi–nemzetiségi jogalkotás (1867–1918) összehasonlító vizsgálatára vállalkozott a hivatali élet, az igazságszolgáltatás és az oktatás vonatkozásában. (170–188. old.) Az osztrák birodalomrészben az 1867. évi alkotmány volt a nyelvpolitika sarokpontja, ami a nemzetiségek egyenjogúságát elsősorban a nemzetiségi kultúra és nyelv ápolásában, valamint az oktatásban és a közgazdaságban való szabad nyelvhasználatban

határozta meg. A nyelvi egyenlőséget az államigazgatásban és az igazságszolgáltatásban is az állam és a polgárai közötti viszonyra vonatkoztatták, tehát a belső ügykezelési nyelv továbbra is a német maradt egy-egy tartomány (például Galícia) kivételével. Az oktatásban elismerték a nyelvi egyenjogúságot, de éles különbséget tettek a tartományi nyelv (*Landessprache*) és egy adott szűkebb régióban használt nyelv (*landesübliche Sprache*) között, és a nyelvi egyenlőséget csak utóbbira vonatkoztatták. Alkotmányba emelték továbbá a nyelvi kényszer tiltását (*Sprachenzwangsverbot*), aminek értelmében nem lehetett kikényszeríteni egy másik tartományi nyelv kötelező iskolai oktatását. A Magyar Királyságban más típusú szabályozás volt érvényben mind a három terület esetében. Horvát-Szlávnországot leszámítva az ország teljes területén a magyar volt az államigazgatás nyelve. A kormányhoz intézett beadványokat mindenki anyanyelvén nyújthatta be, és bár a válasz magyar nyelven érkezett, ahhoz fordítást csatoltak. A megyei törvényhatóságok esetében az ún. 20%-os szabályt alkalmazták, tehát a megyei közgyűlési képviselők ötödének kellett jeleznie, ha az állam hivatalos nyelve mellett más nyelvet is használni akartak. A községek viszont szabadon választhatták meg belső ügyviteli és jegyzőkönyvvezetési nyelvüket. Az igazságszolgáltatásban a fellebbviteli és felsőbíróságok nyelve kizárólag magyar volt, nemzetiségi nyelveket csak az elsőfokú bíróságok előtt lehetett használni. Ami az oktatást illeti, az Eötvös-féle 1868-as népiskolai törvény elismerte az anyanyelvi oktatáshoz való jogot az elemi iskolákban, felsőbb népiskolákban és a polgári iskolákban, de lépésről lépésre igyekezett kiterjeszteni a magyar nyelv kötelező tantárgyként történő oktatását a nem magyar nyelvű iskolákban. Nagy szerint a két birodalomrész között a fő különbség abban rejlett, hogy míg az ausztriai szabályozás elismerte a nemzetiségeknek mint közösségeknek az egyenjogúságát (kollektív jogok), addig a magyarországi szabályozás csupán a különféle nemzetisé-

gekhez tartozó egyes állampolgárok egyenjóságát (egyéni jogok) mondta ki.

A kötet kilencedik és egyben záró tanulmánya izgalmas nyomozásra invitálja az olvasót. Írásában Schwarczwölder Ádám, a Veritas Történettudományi Intézet és Levéltár tudományos segédmunkatársa azt vizsgálta, hogy a milyen informális manőverek vezettek el az 1868. évi horvát–magyar kiegyezés létrejöttéhez. (189–213. old.) Mint ismeretes, Horvát-Szlavónország széles körű autonómiát élvezett a Magyar Királyságon belül a dualizmus időszakában. Ahhoz azonban, hogy a szakítás a két történelmi társország között – ami az 1848–1849-es események miatt reális veszély volt – elkerülhető legyen, a korabeli horvát belpolitikában a magyarbarát unionistáknak kellett felülkerekedniük az elszakadáspárti nacionalistákon. A történész szerző bécsi és budapesti levéltári kutatásai során olyan iratokra bukkan, amelyek felfedik, hogy az Andrássy

Gyula vezette első dualizmus kori magyar kormány 1867-ben, illetve 1869-ben nem elszámolható és nem éppen etikus módon (legalább) 121000 forintot fizetett Levin Rauch horvát bánnak a soron következő horvát választások befolyásolásának céljából. A szövényes ügy számai egészen Széll Kálmán kormányához vezetnek, és Andrássy és Rauch mellett olyan személyeket is érintenek, mint Lónyay Menyhért, Eötvös József vagy éppen Ferenc József. Már csak ezen tanulmány miatt azoknak is érdemes kézbe venni ezt a tanulmánykötetet, akik a címben megjelölt szűkebb téma iránt kevésbé érdeklődnek. Azoknak pedig akik szívesen elvesznek a nemzetiségi és nyelvi kérdés útvesztőiben, a kötet valamennyi tanulmányát bátran lehet ajánlani.

SZÉKELY TAMÁS